

בין
ש"י עגנון
לש.ד. גויטיין

מאמרי ביקורת
וחליפת מכתבים 1919-1970

ערכה
אילה גורדון

נדפסו 14 עותקים מספר זה מאי 2008, ירושלים.

תוכן הענינים

הקדמה- אילה גורדון

פרק ראשון :

מאמרים והרצאות של ש.ד. גויטיין על יצירות של עגנון

1. " ר' יודיל", מתוך "דבר", ב' בניסן תרצ"ב, 1932 .
2. "על סיפור פשוט". מתוך "הארץ", 12.8.1938.
3. על "שבועת אמונים". מתוך גזית ט"י (עמ 4-32) כרך ה, תש"ג .
4. "בשעה אחת"-שיעור בקריאת עגנון. מתוך "לעגנון שיי" ירושלים תשי"ט. 1959.
5. ששים שנה להופעת עגנון בדפוס. הרצאה שנשא גויטיין ב"דוכן עברי", בפילדלפיה בשנת 1964 . מתוך רשימות בכתב יד, עיבוד וקיצור, א. גורדון
6. שיי עגנון, עדות אישית. הרצאה באנגלית שניתנה בדרופסי קולג' בפילדלפיה, בעקבות פטירתו של הסופר. ראתה אור באנגלית בהדפס מטעם הקונסוליה הישראלית. תורגמה לעברית ע"י א. גורדון

פרק שני :

חליפת מכתבים בין שמואל יוסף ואסתר עגנון לבין שלמה דב גויטיין בשנים 1919-1970.

ביבליוגרפיה קצרה ותמונות.

חליפת המכתבים בספר זה משקפת ידידות רבת שנים בין שני אנשים מחוננים: הסופר ש"י עגנון, והמזרחן וחוקר הגניזה ש.ד. גויטיין. ראשיתה של ידידות זו בפרנקפורט ע.ג. מיין בשנת 1919, בשלב זה ש"י עגנון עצמו עדיין לא מככב בה, היתה זו ידידות שנרקמה בין הסטודנט הצעיר גויטיין לבין אסתר מרקס, לימים עגנון. היא שהיתה מבוגרת ממנו ב-11 שנים, ערכה ביקור בארץ-ישראל (פלסטינה) לפני מלחמת העולם הראשונה. שם החלה להתעניין בשפה הערבית. כאשר היא שבה לגרמניה ורצתה להמשיך את לימודי הערבית היא מצאה בפרנקפורט ע.ג. מיין מורה, היה זה ש.ד. גויטיין סטודנט לערבית שנה ראשונה. אסתר היתה ציונית נלהבת והתכוונה לשוב ולעלות ארצה. וכך גם גויטיין, שהיה מדריך בכיר בתנועת הנוער הציונית "בלאו ווייס", והתעתד לעלות ארצה עם סיום לימודיו. קיים צילום של גויטיין המדריך הצעיר בליווי חניכיו, משנת 3-1922. אולי תמונת הפרידה מגויטיין לפני עלייתו ארצה. בתמונה מופיעים גם כמה אורחים, מאחרי עומדת אסתר שבינתיים נישאה לסופר עגנון וכבר ילדה את שני ילדיה, ובשורה הקדמית יושבת הזדסה קלוורי, ידידתה של אסתר שגם היא ביקרה בארץ לפני מלחמת העולם ותכננה לשוב עם בעלה המחנך משה קלוורי ועם בנה גדעון. בארץ היא הקימה לימים את המפעל הראשון לאמנות עממית שנקרא "שני", וגם נישאה לפנחס רוזנבליט רוזן.

אביה של אסתר היה בנקאי מכובד, ובין עשרת אחיה ואחיותה היה האח נשה מרקס ש"היתה לו ספרייה שהכילה ספרים נדירים ויקרי ערך. היתה לו גם הוצאת ספרים... המשיכה לספרים והאהבה לדברי דפוס קירבה בין אבא [עגנון] לבין משה מרקס, והם הכירו זה את זה עוד לפני שאבא הכיר את אמא"¹.

המפגש בין עגנון לאסתר התחולל כאשר חפשה אסתר מורה לעברית ונמצא לה עגנון כמורה, "וכך קרה שעגנון לימד, לימד והתאהב"². גויטיין בן העשרים, שידע עברית על בוריה עוד מילדותו, הכיר את כתבי עגנון והעריכם, והיה המום כאשר פנה אליו האב מרקס לשמוע מה חוות דעתו³ על איכותו של החתן המיועד לאסתר, שחסרונותיו הכפולים בעיני הבנקאי היו - היותו "אוסט-יודה" קודם כל, ושנית היותו בעל המקצוע הבעייתי "סופר". והאב שאל את גויטיין הצעיר - "האם הוא סופר טוב?" שהרי לקרוא את כתביו לא יכול היה. שני המכתבים המוקדמים ביותר בהתכתבות שלפנינו אלה שתי גלויות של אסתר לגויטיין ששרדו מן התקופה הזו, שנשלחו משטרנברג. בשתיהן שולחת אסתר ברכות לאמו של גויטיין, מאחר ואמו נפטרה ב-1920, ניתן להסיק שהן נכתבו ב-1919. באחת מהן מזכירה אסתר את "עבודתי הזרה", אולי כוונתה ללימודי הערבית. וגם: "אני מתעסקת בעניינינו" אולי כוונתה ללמידת עברית או לעניינים ציוניים.

איננו יודעים האם גויטיין הכיר אישית את עגנון עוד טרם נישאו השנים, אך אין ספק שהכיר את כתביו, על כל פנים מרגע שאסתר נישאה החלה חברות ארוכת ימים שנמשכה כחמישים שנים. ידידות זו התבטאה בראש וראשונה במפגשים, לעיתים שבועיים, וברצף

¹ אמונה ירון, פרקים מחיי, ע' 11

² שם, ע' 12.

³ ראה בעמוד 69.

תדיר. מובן מאליו שרוב התכתבות ביניהם התקיימה בעיקר בתקופות שלא גרו באותה עיר, ולא יכלו להתראות פנים אל פנים. גויטיין עלה ארצה ב-1923 לאחר שסיים את לימודיו. גרשום שלום בספרו "מברלין לירושלים" מתאר זאת כך:

"מספר ה"סרטיפיקאטים" שממשלת המנדט העמידה לרשות ההסתדרות הציונית ושבעליהם קיבלו ויזה כעולים מן הקונסול הבריטי היה מצומצם מאד. דרך נאמנה היתה למי שזכה להצעה קונקרטיית ואמיתית למלא משרה כמומחה במוסד מוכר לממשל. מזל זה היה לחברי (ותלמידי בקריאת הזוהר למגילת רות) שלמה דב גויטיין, מצאצאיה של משפחת רבנים ידועה ממורביה והונגריה, נינו של בעל "כסף נבחר", מספרי המופת על סוגיות הש"ס. אצלו גרתי בשני ביקורי הקודמים בדרכי אל עגנון ואל רוזנצווייג ומצאנו עניין זה בזה. הוא קבל חינוך תורני מצוין אצל אביו שהיה רב המדינה באחד ממחוזות פרנקוניה, ובקיץ ההוא הוא קבל תואר דוקטור בערבית אצל יוסף הורביץ, מומחה בעל שם גדול לאיסלאם. גויטיין הצעיר ממני רק בשנתיים היה בעל אופי מיוחד ומורכב: איש בעל רגש לעולם המוזות ואף משורר לירי ודרמטי... ונוסף על כך מורה מלידה. בסגולות אלה הבחין מיד הד"ר ארתור בירם, מיסדו ומנהלו של ביה"ס הריאלי בחיפה... כאשר הגיע לגרמניה בקיץ 1922 כדי לחפש ולגייס מורים מתאימים למוסדו. הוא הזמין אותו לעלות לחיפה בראשית שנת הלימודים תרפ"ד..."⁴

בהמשך מספר גרשום שלום איך נפגש עם גויטיין בטריסטי ועלו שניהם על האניה "הלואן" בדרך לאלכסנדריה, ומשם נסעו באנית משא קטנה שיעדה היה קושטא שעצרה בנמל יפו, שם ירד שלום, שהיה בדרכו לירושלים, האניה המשיכה בהפלגתה ועצרה בחיפה, ושם ירד גויטיין. בחיפה שימש גויטיין כמורה להיסטוריה ותנ"ך בביה"ס הריאלי מ-1923-1927 ובינתיים נפתחה האוניברסיטה העברית בירושלים והוא נקרא ללמד שם. בקיץ 1927 נסעו גויטיין ושלום יחד לביקור בגרמניה, ולאחר מכן החל גויטיין לעבוד כמדריך למדעי האיסלאם בירושלים.

לאחר לידתם של אמונה וחמדת, התגוררה משפחת עגנון בבאד-הומבורג, עד שהתחולל האסון: "לילה אחד בתחילת חודש יוני 1924 בא הקץ לשיבתנו בבאד-הומבורג. בחצות הלילה הבית וכל אשר בו עלו באש."⁵

שנה לאחר מכן עלתה אסתר עם הילדים ארצה, עגנון כבר שהה אז בירושלים כשנה ומכתביו ל-"אסתרליין" מוכרים לכל. כאשר גויטיין עזב את חיפה הוא השתקע בירושלים בשכונת זכרון משה, והתגורר בביתו של ד"ר טמקין. גם משפחת עגנון התגוררה לא רחוק משם וכמובן שהקשר הישיר בין עגנון וגויטיין התחדש. ובכל זאת ישנם מכתבים בודדים מתקופה זו משנת 1927, שנת הרעש הגדול, גלויה וגם מכתב. בעטיו של הרעש נפגם הבית שבו גרו העגנונים בעיר, גויטיין שהלך כדרכו לביקור אצלם הגיע לביתם ומצא שהעגנונים נטשו את הבית המסוכן למגורים, ועברו לגור בתלפיות. בכדי לחדש את הקשר שולח גויטיין גלויה, ובה פרט משעשע-שואל גויטיין בשמו של ד"ר בירם, מהי חוות דעתו של עגנון על אחד ד"ר יחזקאל קויפמן מברלין, האם הוא ראוי להיות מורה בריאלי בחיפה? קויפמן, כידוע עלה ולימד בביה"ס הריאלי ולימים נתפרסם כאחד מגדולי חוקרי המקרא בירושלים.

⁴ גרשום שלום, מברלין לירושלים עמודים 191-190
⁵ אמונה עגנון, פרקים מחייו, ע' 22

שנתיים לאחר מכן נשא גויטיין לאשה את תרזה גוטליב, משפחת עגנון העניקה לזוג כורסת עץ גדולה ומפוארת כמתנת חתונה. הכורסה הקרויה בפינו "כסא עגנון" משמשת אותנו כמעט שמונים שנה, עד היום הזה. הזוג הצעיר התגורר בדירת חדר בחצר ביתה של משפחה ארמנית ברחוב החבשים העליון (היום רחוב אתיופיה) פינת רחוב הנביאים, ועגנון נהג לבקרם מדי שבוע. שנה לאחר מכן נסע עגנון ללייפציג לפקח על הדפסת ארבעת הכרכים הראשונים של ספריו, בעת שהותו שם נולדה בתם הבכורה של הגויטיינים, ועד מהרה הגיעה משם אגרת הברכה בחרוזים נאים לכבוד המאורע.

הקשר בין עגנון לגויטיין היה מעוגן בהערצת גויטיין לעגנון, לא רק בגין כתיבתו אלא גם בגלל הידע המופלג שלו במקורות. לא פעם היה מתיעץ אתו בסוגיות פילולוגיות והלכתיות שונות. ועגנון נהנה לא רק מהערצתו של גויטיין אלא החמיא לו שאיש עם השכלה רחבה ומגוונת כגויטיין משתף אותו בבעיות הרבות שהעסיקו אותו וגם מחוה דעה ולעתים ביקורת על יצירותיו החדשות. גויטיין היה איש אשכולות. לא רק עסק במחקר מקיף על האיסלם בימי הביניים, אלא חקר את יהודי תימן, עסק בחינוך, בהוראת התנ"ך, ובהוראת הספרות והשירה העברית. בלית ברירה⁶ שימש אז גם כמבקר ספרותי בעתונים היומיים, והיה כותב בקורות על ספרים חדשים שראו אור. כפי שהוא מסביר עשה זאת בתקופה מוקדמת זו כי לא היו בארץ מבקרים מקצועיים, וכך כתב הוא אפילו בקורות על מחזות, קונצרטים, ותערוכות, וראה חובה לעצמו להציג את עגנון ולהסביר את יצירותיו לקהל הרחב. ביומניו כתב: "עגנון למשל, מראה מראות שהם יפים מאד מפני שיש בהם מעין אמת פנימית. אך חסר לגמרי אצלו חזון העתיד. בספריו אנו עדים ממש איך נשמת האומה יוצאת. עליו נאמר ברור לך מיתה יפה. אך במקום שנוגע לבנין הארץ אין כוחו ואין יכול להיות יפה. והאם ישמר עוד מי שהוא שידע, אחרי דור או שני דורות, לקרוא את הדברים האלה? לגבי דור זה נוכל לכל הפחות להשתדל." כך כתב גויטיין ב1939.

גויטיין חש שתפקידו האמיתי הוא להיות מחנך העם הצעיר היושב בציון, ולכן חייב היה "להשתדל" להציג את עגנון בכל הזדמנות אפשרית. בעגנון ראה את הסופר המושלם המייצג את תרבותו של העם היהודי, לימים יאמר ש"מאז תקופת התנ"ך לא היה בעברית מכלול של סיפורים בעלי עוצמה, מכובדות, ומשמעות כמו ביצירתו של עגנון. הוא עשה לסיפורת בפרוזה מה שיהודה הלוי עשה בשירתו הדתית. הלוי כתב ברוח ובסגנון של המאה ה12, עגנון מביע עצמו ברוח ובסגנון המאה העשרים, אך שניהם הם דובריה של יהדות שרשית"⁷. מאז עלייתו ארצה חלם גויטיין ושאף שיימצא ליהדות ביטוי חדש ורענן בארץ-ישראל, ביטוי מודרני וציוני אך גם ביטוי של המשכיות של היהדות השרשית. הערצתו לעגנון היתה קשורה באידיאל זה. ודוקא משום שהיתה בארץ התנגדות בעיקר של המשכילים ליצירת עגנון, "השתדל" גויטיין ולכן נשא הרצאות בקיבוצים ובכל מיני מועדונים כולל של התימנים, וכתב לא רק ביקורות אלא אפילו הנחיות איך ללמד "שיעור בקריאת עגנון". הוא דבר עם עגנון רבות על יצירותיו ולעגנון בודאי נעם לא רק כשהיה משמיע את התפעלותו אלא גם כאשר הביע את הסתייגויותיו והשגותיו. היתה זו ידידות של קח ותן. וכבר כתב יעקב פייכמן על המפגש המיוחד בין הסופר וקוראיו: "הקורא הטוב בא על הרוב בדמות חבר. אם זהו בעצמו אמן, הרי זאת ברכה כפולה ומכופלת. אין ערוך לאותה השפעה שיוצר-

⁶ ראה הרצאה בעמ' 37
⁷ ראה הרצאה בעמ' 46

ידיד משפיע על חברו. אותה שעה נוצר הקורא האידיאלי, העומד תמיד על גבי האמן ומעורר ומשדל ומזהיר על הסכנה, קורא אחד כזה שקול כנגד אלפי אחרים. מציאותו של רע זה ממלאה כל ריקניות, ואם ראית תקופה של שפע מיוחד אצל היוצר, בדוק אחריה ותמצא את הרע"⁸

בראשית דרכו, שאף גויטיין להיות סופר ומחזאי. בשנת 1927 כתב גויטיין מחזה שנקרא "פולצלינה" על שם הגבורה הראשית, גבירה יהודיה שהיתה כנראה דמות היסטורית, שפעלה כמנהיגת קהילת בלואה שנפגעה מעלילת דם בשנת 1171 בצרפת של ימי הביניים, והועלתה עם אחרים על המוקד. בסיומו של הספר היה כתוב כך: "ש.י. עגנון קרא ראשון את המחזה הזה בכ"י [בכתב יד], הוא טרח לעבר עמי על כל כה"י, ותקנו במקומות רבים. הוא אמץ אותי להדפיסו ועשה בעצמו את הצעדים הדרושים לכך. על כל אלה תנתן לו תודתי גם במקום הזה, בדעתו היטב שלא עזרתו החיצונית הזאת היא עיקר הטובה שקיבלתי ממנו"⁹

מסיבות שונות המחזה הזה לא זכה להצלחה, וזאת אולי גם בגין סגנון הדיבור העתיק שבו משיחות הדמויות, סגנון שהוא מוזר ומאולץ. לא ברור אם זו היתה בחירתו המקורית של גויטיין שהתכוון לשים שפת ימי הביניים בפי גיבוריו, או מסיבה אחרת. בעקבות כשלון זה חדל גויטיין לכתוב מחזות, אך בינו לבינו עדיין קיווה שבסיום עבודתו המדעית יתמסר לכתובה ספרותית ועדיין מדי פעם היה מתפרסם ב-"הארץ" שיר פרי עטו. ואולם את כשורי הכתיבה של גויטיין אנו מוצאים בכל אחד מ-700 הפירסומים שלו. כל אחד מספריו כתוב בבהירות בשפה מדויקת. החומר מרתק כי הוא תמיד מקורי ובנוי בצורה דרמטית מענינת ומושכת לב ועל כן הוא נקרא בקלות וברהיטות, בין אם הוא כתוב בעברית מפוארת, בגרמנית או באנגלית, ואפילו כשהנושא מדעי טהור.

דברי התודה הכתובים בסיום המחזה מבהירים כמה עמוקים היו רחשי הכבוד של גויטיין לעגנון, ואלה ניכרים גם בכל מכתביו, לא במקרה הוא מסיים כמה ממכתביו בביטוי "תלמידך מוקירך". זה מסביר גם כן את אופי המכתבים. לעתים בקש גויטיין מעגנון חות דעת איזה שם ראוי לתת לאחד מספריו, ולרוב היה מאמץ בשמחה את הצעתו של עגנון. כך, למשל, בספר המתאר את דרכי החינוך היהודי בימי הביניים לאור הגניזה, היה זה עגנון שהציע את שמו: "סדרי חינוך".

למרות ההיכרות והידידות עם אסתר, נזהר גויטיין מלהזכירה, פרט לפנייה הכללית המשותפת לבני הזוג בפתיחה למכתבים "ידידים מכבדים" למשל, כמעט ואין תזכורת לאסתר, אולי מתוך תחושה שעגנון יפגע מפניה כזאת, משום שציפה שיתיחסו קודם כל אליו. עגנון כמעט אף פעם אינו נוקב בשמה של אסתר, למרות ההיכרות המיוחדת שבין גויטיין לאסתר, אלא מתיחס אליה כמעט תמיד כאל "אשתי תחי" [תחיה]" "רעייתי תחיי" "זוגתי תחיי". אין ספק שגויטיין חרד לא פעם לשלומה של אסתר שכלפיה הרגיש רגשות אחריות בגין ידידותם ארוכת הימים. לא פעם שרר מתח בין אסתר לעגנון, והיתה תחושה שעגנון משפיל אותה, והיא מדוכאת. דאגה זו אינה משתקפת כלל במכתבים אלא בקטעים קצרים שנכתבו ביומניו של גויטיין שהבאנו כאן אחדים מהם.

⁸ אל הקהל העברי ביום הספר, "דבר" 1.4.1926.
⁹ פולצלינה מחזה בחמש מערכות, תרפ"ז ע' קי"ב.

עוד גורם משותף בין עגנון לגויטיין היה כי שניהם היו אנשים דתיים בעומק לבם, בסגנון שגויטיין מתאר כאופייני לאדם מאמין בימי ביניים. כמו כן, כנראה לא במקרה, שניהם נשאו להם נשים חילוניות עצמאיות ואולי לעתים אף מרדניות שהיו עבור שניהם הגשר למודרניות. עגנון התייחס לא פעם אל "תרזה הרקדנית, שמקלקלת את גויטיין", וגויטיין התייחס אל אסתר בהערכה וצר היה לו על המתח שניכר ביניהם, מתח שלא היה קיים בין בני הזוג גויטיין. כמובן לא חשב איש מהם לדבר על כך עם רעהו אך בסיוס חלק גדול מן המכתבים חותם גויטיין "תרזה ואני דורשים בשלומכם"...או בברכת: "תרזה ושלמה דב" כלומר מדגיש את השיתוף השיוויוני ביניהם כרמז דק לעגנון. אסתר עצמה הוסיפה לפעמים דרישת שלום בכתב ידה בסיוס מכתב שתקתקה ועליו חתום ש"י עגנון בלבד, לעתים ישנה תוספת: "אשתי תחי' דורשת בשלומכם".

בתוקף ידידותם ליוו שני הזוגות את ילדי הזוג השני בענין רב, מלידה ועד בגרות. כשנולד אילון, ילדם השלישי של הגויטיינים, כתבה אסתר עגנון מאמריקה גלוית ברכה לאילה בת השבע על שנעשתה "אחות גדולה". שנים רבות אחר כך עגנון יבקר את ילדי גויטיין ונכדיו בכדי לראות מה שלומם, בעיקר כאשר ההורים עצמם לא היו בארץ, וכך גם הגויטיינים. למשל תרזה אף נוסעת במיוחד מפילדלפיה לשיקאגו לראות מה שלומם של חמדת ופנינה עגנון וילדיהם השוהים בשיקאגו. אין תמה לכן שההתכתבות כוללת פרטים רבים על הבנים והנכדים מאחר וזה היה נושא חשוב שהעסיק את ההורים.

כאשר עגנון וגויטיין גרו שניהם בירושלים, היו ביניהם מפגשים קבועים כמה פעמים בחודש. בשנות השלשים, למשל, כשגויטיין היה מטופל בתינוקות היה עורך טיול רגלי בשבת, יחד עם התינוק בעגלה, והולך כל הדרך הארוכה מרחוב החבשים התחתון ועד תלפיות וחזרה. מובן מאליו כי משלשים שנים אלה ששניהם התראו בירושלים, בין 1927 ועד 1958, לא נותרו לנו אלא מכתבים בודדים. עיקר ההתכתבות בין עגנון לגויטיין חלה בתקופה מאוחרת, בסוף שנות החמישים ושנות השישים, שבהן שהה גויטיין בארצות הברית כאשר שקד על כתיבת חמשת הכרכים של ספרו הגדול המבוסס על מחקריו בגניזה הקהירית, וכאשר עגנון זכה בפרס נובל.

ניתן ללמוד ממכתבי גויטיין כיצד התקדמה עבודת המחקר המבוססת על הגניזה הקהירית מפרויקט של שנה אחת למפעל ענק שארך כשלשים שנה. גויטיין בשיא עבודתו על הגניזה מספר לעגנון על ההתקדמות בכתיבת ספריו, כך יכול היה לכתוב "בספר שאני כותב כעת (ושבו כתבתי כבר למעלה מ-1000 עמוד במכונת כתיבה) אני משתמש בערך באלפיים וחמש מאות קטעים וכתבים שלמים. בהרבה מקרים עלי לבטל דיעות מקובלות, לא שאני חכם מקודמי אלא שהחומר החדש והמפורט מכריח אותנו לבדוק הכל מחדש. לא ציפיתי לכך וזה משהה את התקדמות העבודה." או "שלשום שלחתי כרך ב' של ספרי "חברה ים תיכונית" אל המו"ל. שם הספר "הקהילה" והוא הספר המקיף ביותר שכתבתי עד כה: 1078 עמוד (בלי המפתחות) ולדעתי גם החשוב ביותר. מעולם לא נתקבצו למקום אחד מקורות חדשים ומעניינים כה רבים על חיי הציבור בישראל בכרך אחד כזה". במשפט זה מסביר גויטיין את חשיבותו של הספר - מכתבים ותעודות מקוריים מימי הביניים שזורים אור חדש על חיי הפרט והחברה היהודית בימי הביניים וגם על חיי הכלכלה לא רק בים התיכון אלא בעולם של ימי הביניים כולו המגיע עד הודו. מאחר ותעודות מקוריות כאלה לא מצויות בעולם המוסלמי או הנוצרי, ולכן המידע החדש הזה בעל חשיבות לכל

ההיסטוריונים של התקופה. לא במקרה נחשב הספר "חברה ים תיכונית" ליצירת מופת היסטורית מן תמקוריות והמעולות ביותר שנוצרו במאה העשרים, וספר שמנבאים עליו כי ישמש מקור להיסטוריונים של ימי הביניים עוד כמה וכמה דורות. ועגנון קורא את המאמרים ואת הספר ומוסיף הערה בכתב ידו: "את מאמריך ..אני קורא , ברכה גדולה הבאת לתולדות ישראל."

גם עגנון מספר על ספוריו וספריו החדשים, לעיתים מבהיר מתי עלה בדעתו לכתוב סיפור – למשל, "תוכן הסיפור עלה בראשונה בדעתי בשנה הראשונה לכיבוש הארץ ... " או " מדברך הבנתי שהשם "אתם ראיתם" יפה בעיניך". במהלך ההתכתבות השניים מחליפים ביניהם את ספריהם ומאמריהם החדשים, שזה עתה ראו אור, ולעיתים הם "נפגשים" בעתון החג של "הארץ".

מכתבי גויטיין נכתבו בכתב ידו הרהוט הברור והנאה ורק לעתים רחוקות במכונת כתיבה. חלק ממכתבי עגנון הדפיסה אסתר במכונת כתיבה, וחלקם נכתבו בכתב ידו של עגנון. כידוע כתב ידו ממש בלתי קריא, וגויטיין עמל לפענח אותו. הנוסח שניתן כאן ברובו הוא זה שגויטיין הצליח לפענחו. אנו אסירי תודה לאמונה וחיים ירון אשר פענחו עבורנו שני מכתבים, ואולם שאר הפענוחים הם של גויטיין ולא תמיד שלמים לגמרי. מרתק לראות מכתב אחד שגויטיין מפענח באותה שיטה בה הנו קורא את מכתבי הגניזה (מכתב 52). הוא מסמן כל שורה במספר ורושם על נייר נפרד את השורות המסומנות במספרים. לאחר מכן הוא רושם עליהן בדיו אותן מלים שהוא בטוח בפענוחו, ובעפרון את אלה שיש לו ספקות לגביהן. באותו מכתב (מתאריך 4.9.1966) מסביר עגנון מדוע המכתב בכתב ידו: "זוגתי תחי תוששת והולכת, בזקנתי אינה עוד עזר כנגדי בהעתקת ביכורי". כאשר מתבוננים בכתב יד זה, אי אפשר אלא לתהות: קשה להאמין איזה עבודה ענקית עשתה אסתר בהעתקת כל כתביו שנכתבו בכתב שהוא בלתי אפשרי ממש, כלומר בלתי קריא לחלוטין. ואפילו הוא עצמו כותב באותו מכתב עצמו: "כתב יד הגניזה קריאתו קלה מכתב ידי", ובמקום אחר: "אשתי תחי עוזרת לי, אחת היא בעולם שבקיא היא בכתב שלי"¹⁰ או במקום אחר: "מסופקני אם תוכל לקרות את כתב ידי אולי תרחם אסתר על עיניך ותעתיק את המכתב במכונה". בסיום הפענוח מציין גויטיין לעצמו כי האות ע' מופיעה אצל עגנון בארבע צורות שונות מאד זו מזו, עובדה מוזרה זו מעוררת תהיות. האם יתכן שכתב זה לא נברא מלכתחילה אלא בכדי שרק אסתר תוכל לפענחו, דבר שיחייב אותה לעבור בדקדוק על כל כתביו? האם היתה היא המבקרת האמיתית של כתבי עגנון?

ומגיע הרגע בו הוענק לעגנון פרס נובל. "אתה רוצה לראות את עגנון בטלויזיה" צעקה תרזה מלמעלה, ולבי עמד בקרבי. מה נאמר? אנחנו מאושרים וחוששני שהשנה עלי להחליף מקצוע הגניזה במקצוע עגנון. הרבנים של פילדלפיה בקשו קורס ממני בתנ"ך...הסכמתי לקורס "חיי היהודים בתקופת גיבוש היהדות" עם קריאת מקורות בגניזה. אתמול בבוקר נמלכתי בדעתי והצעתי שעורים בקריאת עגנון. זו מועצה של כ-50 רבנים ויותר, המנהיגים הרוחניים של למעלה מ-300000 יהודים..."

למרות ידידות רבת שנים שומרים השניים על מתכונת צורנית שמרנית ביותר בפנייתם זה לזה. כתיבת התאריך למשל, איננה מזכירה חלילה את התאריך האזרחי וגם לא את התאריך העברי, אלא מציינת את פרשת השבוע שבו נכתב המכתב, ולעיתים אין ציון השנה

קיים ולא תמיד קל לזהות באיזו שנה מדובר. הפניה האישית גם היא כשל שני תלמידי חכמים המכבדים זה את זה בברכות רשמיות, ולא כשני ידידים ותיקים. "ידידי המיוקר והיחיד ביחודו", "ידידי היקר ר' ש"ד גויטיין יצ"ו (ישמרהו צורו וגואלו)". כך גם ביטויים כמו "שלך באהבה ובכבוד" או "מורי ורבי ר' שמואל יוסף". ייתכן שחלק מתיאורית מופלגים אלה נכתבו כמסורת כתיבה מימים עברו, מעין גירסה דינקותא המשלבת גינונים יהודיים מסורתיים ונימוסים גרמניים, אך דומני שלמעשה זהו שעשוע של שני מלומדים, שני תלמידי חכמים המפגינים ידע ושימוש למדני במקורות ובסגנונות של ימים עברו, אך עושים זאת בקריצה וקצת הומור כמו גם הסיוס: "המנשק ידך (כפי שעמיתי בגניזה היו כותבים)", או השמוש החוזר בקיצורים כמו "יצ"ו" (ישמרהו צורו וגואלו) או: "רשט"ו" (רוב שלום טובה וברכה). דומני שדוקא ביטויי הלשון האלה מעניקים חן וסגנון מיוחד להתכתבות הזאת. ואין ספק שזהו סגנון אלגנטי ומכובד גם אם יש בו נופך מרוחק ורשמי במקצת.

בפרק א' בספר זה מופיעים ששה מאמרים ובהם שני נאומים שנשא גויטיין בארצות הברית על עגנון ויצירתו, המשקפים בקיצור את אורח ההתבוננות של גויטיין על יצירתו של עגנון: כאמור לעיל: "מאז תקופת התנ"ך לא היה בעברית מכלול של סיפורים בעלי עוצמה, מכובדות ומשמעות כמו ביצירתו של עגנון. הוא עשה לסיפורת בפרוזה מה שיהודה הלוי עשה בשירתו הדתית".

המאמר הראשון של גויטיין על "רבי יודיל" ראה אור בעתון "דבר" בהוצאתו החגיגית שהוקדשה כולה לעגנון לרגל הופעת ארבעת הכרכים הראשונים שנדפסו בלייפציג בשנת 1932. זו התקופה שבה עדיין לא היו מבקרי ספרות רבים בארץ, ובין משכילי הארץ היו כאלה שביקרו את יחסו החיובי של עגנון לעיירה היהודית ולמסורת. במוסף הספרותי הזה של "דבר" כתבו על ארבעת הכרכים רבי בנימין על עגנון הצעיר, רשימות של ש. שלום, משה קלוורי, מקס מאיר ו.ש.ד. גויטיין, וכן ביקורת של דב סדן הצעיר. אין ספק שכל המוסף הזה ביסס את מעמדו הספרותי של עגנון ועשהו לבלתי מעורער. כל הכותבים וביניהם גויטיין ראו בכתיבה זו שליחות תרבותית חלוצית. בהמשך כאשר סדן ומאוחר יותר קורצווייל נודעו כמבקרי עגנון המובהקים מיעט גויטיין בכך, ואולם למרות זאת, כמעט כל עשר שנים ראה אור מאמר אחד מפרי עטו של גויטיין על יצירתו של עגנון. לא מקרה הוא שאחד המאמרים ל"בשעה אחת" מתכוון להיות שיעור בקריאת עגנון. גויטיין שראה עצמו קודם כל כמחנך ראה חשיבות מיוחדת בהנחיית מורים איך ללמד את עגנון. ודומני שגם שאר מאמריו לא נועדו כל כך לנתח את היצירות כשם שהתכוונו לסייע בהבנת המשמעויות למי שאיננו מצוי בספרות, בכדי שיוכל לחוש "ביצירתו העשירה והמופלאה של עגנון קמה לתחיה יהדות שהשלימה את דמותה."¹¹

¹¹ בסיכום מאמרו של גויטיין על "בשעה אחת", לעגנון ש"י תשי"ט.

תודותי לאמונה וחיים ירון שפענחו עבורי שני מכתבים, תודות גם לאילון גויטיין, חמדת
ופנינה עגנון, וכן לד"ר רפי ווייזר שקראו והעירו הערות מועילות. תודות לפרופ' פסח שנער,
ולפרופ' ב.ז. קדר, תודות מיוחדות לפרופסור דן לאור שהנחיותיהם היו לי לעזר.

אילה גויטיין - גורדון,
ירושלים 2008.